

Péntek Imre

Zalaegerszegről indult az égi mechanika megértése felé...

A Hold túlsó oldalán (Dokumentumok és emlékezések Izsák Imréről)

Vidéki városaink szellemi életének jót tett a rendszerváltás. Megszűnt a kizárólagos Budapest-központúság, a legkülönbözőbb tudományos területeken, levéltárakban és múzeumokban kibontakozhatott a valódi, autonóm kutatómunka, s ami még fontosabb: megkezdődött a helyi identitás kiépítése, a települési múlt mind teljesebb feltárása. Amire konszenzuson alapuló megrendelés mutatkozott, mi több: alulról is táplálkozó közösségi igény. Kezdetét vette a hamisításokkal, torzításokkal és elhallgatásokkal átitatott (közel)múlt „megtisztítása”, ami igen szép eredményeket ért el. S ma gazdagabbak vagyunk, tudásunk teljesebb, a helyi hagyományok új színekkel gazdagodtak. A belső és külső emigráció szellemi termése mind meghatározóbban van jelen. Csak emlékeztetnék a pécsi Rajnai László irodalomtudós, műfordító hagyatékának pár éve elindult publikálására, gondoljunk Vörösmarty Mihály című nagyesszéjére, Kodolányi Jánosról írt monográfiájára, vagy Fekete naplójára, mely a belső ellenállás (eddig nem ismert, nem ismerhetett) dokumentuma. Immár vállalhatja, sőt, büszke lehet Győr az USA-ban élő Horváth Elemér költészetére, Baja az Írországot választó Kabdebó Tamás sokoldalú munkásságára, vagy hogy hazai példát is említsünk: a svájci Major-Zala Lajos (Kislakos) és a Rómában élt (1990 után hazatelepült) Szabó Ferenc (Kálócfa) költészete, irodalmi tevékenysége immár része a zalai irodalmi életnek is. Ennek, a fiatalabb generációt megérintő, kutató szenvedélynek újabb állomása az a kétrészes dokumentumfilm, amit Jelenczki István rendezett Izsák Imréről, a nemzetközi híró csillagász-matematikusról a Hold túlsó oldalán címmel. A 2000-ben bemutatott film visszaemlékezései, interjúi, dokumentumai tavaly könyv alakban is megjelentek, hitelességet növelő fotóanyaggal illusztrálva.

A kötet bevezetőjében dr. Gyimesi Endre röviden ismerteti a család erdélyi eredetét, valamint azt, hogy az apa Csurgóról került Zalaegerszegré a

húszas években, s itt megbecsült pedagógusként 40 évig oktatta a földrajzot és biológiát különböző iskolákban. A továbbiakban összefoglalja az egerszegi diák életútját. A kis Izsák Imre mentalitását meghatározta édesanyjához való erős érzelmi kötődése, aki matematika-fizika szakos tanár volt. Korai halála csak megerősítette ezt a ragaszkodást, s tehetségén túl ennek is szerepe volt, abban hogy fiú mind élenkebb érdeklődést tanúsított a matematika iránt. Kalandosnak is tekinthető, hogy 1939-ben a kőszegi katonai reáliskolában tanul tovább, ahol tanárai már felfigyelnek matematikai tehetségére, s itt tanítja Zeriváry Szilárd földrajza és matematikára, aki később országos híró csillagász lett. 1944-ben a kőszegi alreál elvégzése után a Görgey Artúr Műszaki Hadapródiskolába irányítják, Esztergomba; az osztályát Németországba menekítik, innen 1945-ben kerül haza. A Deák Ferenc Gimnázium VI. osztályába iratkozik, majd 1946/47-ben összevont vizsgát tesz a VII-VIII. osztály anyagából. Az országos matematikai versenyeken jól szerepel. Az ELTE matematika-fizika szakos hallgatója lesz, 1948-ban Kiváló Tanuló Érdemrendet kap. Még ebben az évben figyelmet kelt egy differenciálgeometriával foglalkozó cikkével. Hallgatóként rendszeresen tudományos megfigyeléseket végez a Konkoly-Thege Alapítványi Csillagvizsgáló Intézet Observatóriumában, végzése után Detre László igazgató, nemzetközileg elismert csillagász, állást ajánl neki. Az ötvenes években tanul, kutat, előadásokat tart. Az égi mechanika kérdései kerülnek érdeklődésének középpontjába. Bár nyugatra nem, a Szovjetunióba eljut. Egyre inkább a rakétapályák, a mesterséges holdak keringésével kapcsolatos problémák izgatják, melyek kutatására a SZU-ban vagy az USA-ban van lehetőség. 1956-ban elhagyja az országot, s Detre László ajánlásával gyorsan befogadja a nyugati tudományos világot. Svájcban telepedik le, a zürichi a csillagvizsgálóban kap munkát. 1958-ban két

értekezése jelenik meg, az egyik a mesterséges holdak mozgásával kapcsolatos számításokat tesz közzé. Ennek köszönhetően amerikai állásajánlatot kap, előbb Cincinnati-ban dolgozik, majd Cambridge-be hívják. Új munkahelye – a Smithsonian Intézet – olyan kutatóhely, mely a kisbolygók, mesterséges holdak észlelésének feldolgozásával foglalkozik. Új lehetőség, hogy számítógépekkel dolgozhat, ami nagyban növeli munkájának hatáskörét. A mesterséges holdak geodéziai alkalmazásáról írja egyik tanulmányát. 1960-ban a kutatási-fejlesztési osztály vezetője lesz. 1961-ben teszi közzé azt a felfedezését műhold mérések nyomán, ami világhírűvé teszi: a Föld egyenlítője nem teljesen kör, hanem geoid formájú. A Föld alakjának tanulmányozása terén ez igen jelentős előrelépés, aminek számtalan tudományos következménye ma is érzékelhető.

1962-ben megnősül, felesége Emily Dargado Kuempel Brady angol irodalmat tanít a bostoni egyetemen. 1964-ben gyermekük születik. Sokat dolgozik, előadásokat tart, egyetemi tankönyvet ír. A NASA főmunkatársként foglalkoztatja. Harmonikus családi életet él, sikeres kutató. 1964-ben megkapja az amerikai állampolgárságot.

1965-ben Párizsba hívják, egy konferenciára. Előadását nem tudja megtartani, szállodájában holtan találják. Sirja Cambridge-ben van. 1997-től Zalaegerszeg posztumusz díszpolgára.

A rövid, tartalmas összefoglalóból kiviláglik: Zalaegerszeg városa visszakapta elvándorolt, világhírű tudós fiát, akiről a Holdon krátert neveztek el.

A kötetben ezután olvashatjuk azokat a dokumentumokat, visszaemlékezéseket, amelyek ennek a kissé rejtélyes és tüneményes gyorsasággal magasra ívelő pályának állomásait mutatják be. Jelenczki István – aki az interjúkat készítette (bölcsezként is alaposan felkészülve) – joggal írhatja bevezetőjében: „Ez a könyv lehet... zárókö – a megtartó, megőrző emlékezet záróköve...”. Valóban, ez az elégtételadás – legalábbis egyelőre – a sokoldalú kutatómunka eredményeként nyugvópontra juttathatja az Izsák Imre-ügyet. Bényi Zoltán – aki a családi fotóanyagot összegyűjtötte – lírai hangvételű írásban idézi fel a tehetséges egerszegi diák gyermek- és ifjúkorát. Jelenczki István Izsák Magdolnával készített „mélyinterjúja” az idősebb testvér, a nővér szemével idézi meg a gyermek- és

ifjúkor éveit, sok-sok jellemző epizódját, majd az 1956-os elszakadást és újra egymásra találást. Előbb a levelek útján, később, 1963-ban, Bécsben a személyes találkozást. Schlemmer Tamás – az iskolatárs és gyermekkori barát – újabb vonásokkal gazdagítja a zenét és fotózást kedvelő, zárkózott, sokat olvasó fiú alakját. Egyike volt azoknak, akik évekkel később találkoztak – ahogy gyerekkori barátai nevezték: Öcsi – feleségével, Emily-vel és fiúkkal, Andrew-val, azaz Andrással. Ő örökölte apja matematikai tehetségét és kiválóan zongorázik. (Amint ez a zalaegerszegi Izsák-iskola avatóján bizonyosodott, 2000-ben.) Hasonló élményekről számol be Frimmel Gyula, aki később építészként kísérte figyelemmel barátja, iskolatársa pályáját. Érdekes adalék, hogy az építész édesapja festette meg Izsák Imre édesanyjának, Pálffy Arankának a portréját. A fiatal tudós korai halálát (nem bizonyíthatóan) ő is – s még sokan mások – kapcsolatba hozza szupertitkos, katonai vonatkozású kutatásaival. Édesapja -halálhíréről értesülve – így fakadt ki: „De én azt az infarktust nem hiszem el.”.

A Hold túlsó oldalán

Dokumentumok és emlékezések Izsák Imréről

*„Ha csak egyszer is átéled a repülést,
járd bár a Földön, szemed mindig az
éget kémleli; mert ott voltál mindig
és ott leszel örökkön-örökké.”*

Leonardo da Vinci

Ő, aki 27 éves koráig jól ismerte fia egészségi állapotát, semmilyen jelét nem tapasztalta ilyesfajta tüneteknek, sem szívpanaszoknak. Hasonló konklúzióra jutott egy másik iskolatárs, Fülöp Miklós mérnök is, aki beszámolhatott arról, hogy amikor 1966-ban a NASA-hoz hívták meg tanulmányútra a fűvókákkal kapcsolatos kutatásai révén, egy rokonát keresve a személyzeti aktáiból előkerültek iskolatársa, Izsák Imre adatai. Az illető úr azzal a megjegyzéssel kommentálta a történeteket: nem meghalt, hanem „he was murdered”. Megölték. Miért? Felmerült az a gyanú, hogy kapcsolatban állt a szovjet hírszerzéssel, s vagy ez, vagy a másik oldal ezt rossznéven vette... ezt a kettős tevékenységet.

A közegi osztálytársak közül megszólal még Szmodis Lóránt, aki újabb adalékokkal gazdagítja a kiváló matematikus tanuló portréját az 1939-es 43 közötti időszakból. Izsák Imre 1943-ban az esztergomi Görgey Artúr Műszaki Hadapródiskolába kérte magát, ahol híradós szeretett volna lenni. Végül utász kiképzést kapott az I. században. A folyamatos visszavonulás során májusban amerikai fogságba estek. A budapesti – egyetemi – évekről Pál László, az Eötvös József Kollégiumbeli évfolyamtárs beszél. Izsák Imre egyike volt – még Keresztury Dezső igazgatósága idején – azoknak a tehetséges hallgatónak, akik 120 pályázó közül bekerültek a kiváltságos 25-be. Csillagász pályája is ekkor veszi kezdetét: 1952-ben Detre Lászlónak, a csillagvizsgáló intézet igazgatójának lesz aspiránsa. Ebben az időben már nagyapjánál, dr. Fatér Endre kényszernyugdíjazott közigazgatási bírónál lakott. Egy másik volt évfolyamtárs, dr. Kucsman Árpád naplója alapján eleveníti fel az együtt töltött kollégiumi éveket. Az ott lezajlott politikai küzdelmet, amelynek hatására a tagság java részét eltávolították, vagy önként távozott.

A fiatal csillagász alakját az obszervatóriumban töltött időszakról – mely 1956-ig tartott – Detre László professzor lánya, Detre Villő idézi meg. Izsák Imrét szinte családtagnak tekintették, akit befogadott a csillagász-matematikai társaság. Amikor 1956-ban elhagyta Magyarországot, Detre László ajánlásával talált Európában kapcsolatokat és munkát. Első munkahelye a zürichi csillagvizsgáló volt, innen távozott az USA-ba. Több személyes adalékot közlő interjú mellett dr. Almár Iván csillagász tudományos kutatásainak jelentőségét világítja meg. A kezdődő úrkutatási verseny, a

műholdak megfigyelésének és követésének problémája, a számítógép-rendszerek használata a pályák meghatározása szempontjából – nos, ezek együtt alakították ki azt a helyzetet, amelyet dr. Almár Iván így jellemezett: „... a megfelelő képzettséggel rendelkező, megfelelő ember volt a megfelelő pillanatban, a megfelelő helyen...”. Izsák Imre fiatal csillagászként kiválóan megtanulta az égi mechanikát, bravúrosan kezelte ennek bonyolult matematikáját. Ennek eredményeként döntő szerepet játszott annak felfedezésében, hogy a Föld egyenlítője nem pontosan kör, hanem lapult, kicsit elnyúlt formájú. A mesterséges holdak geodéziai alkalmazásában is az úttörők közé tartozott. Nyilván ez érintette a katonai, hírszerzési, biztonsági területeket is. Az ő fegyelmehetetlen egyénisége nem vette komolyan, milyen veszélyek fenyegetik. Mint ismeretes, 1965-ben halt meg Párizsban, egy nemzetközi tudós konferencia résztvevőjeként. A konferencia anyaga 1966-ban jelent meg, az előszóban méltatva Izsák Imre tevékenységének jelentőségét. Egy másik szimpózium hasonló témáról Görögországban zajlott, s az ebből született kötet is megemlékezik a tragikus hirtelenséggel elhunyt Izsák Imre kutatásairól.

Képet kapunk – néhány volt munkatárs visszaemlékezése révén – amerikai beilleszkedéséről, életéről, a cincinnati csillagvizsgálóban, a Smithsonian Asztrofizikai Obszervatóriumban, majd a cambridge-i intézetben végzett munkájáról. Dr. Joachim Schubart, dr. Hans Georg Walter egyaránt nagy tudású, vonzó egyéniségként jellemzik, aki Amerikában is megőrizte az európai értékeket. Természetesen megszólal özvegye, Emily Dalgarno is, akit 1963-ban ismert meg Izsák Imre. Kapcsolatuk viharos gyorsasággal bontakozott ki, melyből hat hetes udvarlás után házasság lett. A fiatal professzornő angol irodalmat tanított az egyetemen, tudományos munkát végzett, hasonlóan elfoglalt volt, mint a férje, de ennek ellenére jól megértették egymást. Két év házasság után megszületett fiúk, Andrew. Elbeszéléséből kibontakozik az is, hogy Izsák Imre hihetetlenül sokat törődött szülei, nővérei, „megosztott életet élt.”. Kereste a kapcsolatokat otthoni szakmai barátaival, s ha lehetősége nyílt, találkozott velük. A fiatal anya saját szemszögéből idézi fel a férje halálhírét, s a temetésével kapcsolatos bonyolult ügyintézkést. Végül férjét Cambridge-ben temették el, bár nővérei más

megoldást szerettek volna. A cambridge-i közeli barátok közül Anna Gaposchkin, és férje, Mike – aki szoros munkakapcsolatban állt vele – árnyalják tovább a róla kialakult képet. Ő beszél a NASA-megbízásokról is, amelyek közrejátszhattak abban, hogy Izsák Imrére felfigyeltek mindkét oldalon.

Herczeg Tibor matematikus-fizikus – aki szintén az USA-ban folytatta pályáját – a vele készült interjúban kiemeli Lassovszky Károly szerepét. A legtehetségesebbek a professzor óráira jártak, Izsák Imre is, s aztán 1956 után volt tanárával ismét együtt dolgozott a Harvard Csillagvizsgálóban. A másik közeli barát, évfolyamtárs Ozsváth István felesége szintén Amerikában mondja el élményeit az együtt töltött időről, kapcsolatukról. (A hölgy Texas állam egyetemének irodalom- és történettudomány professzora.) Tőle hallhatunk Izsák Imre reménytelen egyetemi szerelméről, bizonyos Ágnesről, aki a fiatalembert a maga területén kiemelkedő teljesítményekre sarkallta. S Ozsváth István szintén Dallasban gazdagítja az Izsák Imréről kialakult képet. Végül ketten idézik fel az 1965-ös, végzetes párizsi konferenciát, Yoside Kozai, aki akkor a tokiói obszervatórium igazgatója volt, és III Márton, a bajai obszervatórium vezetője. Yoside Kozai korábban együtt dolgozott Izsák Imrével a Smithsonian Intézetben, jól ismerték egymást. Párizsi együtt-létük kedves epizódja, hogy egy neves tudományos könyvesboltban barátja újra megvásárolta a korábban elhagyott, gyakran forgatott Laplace kötetet. Boldognak látta, hisz akkor már amerikai állampolgárként érkezett a konferenciára. A vásárlás után Izsák Imre szállodai szobájába ment. Yoside Kozai szerint nem érezte jól magát. Aznap találkozott vele utoljára. Az orvos szerint a második szívroham végezett vele. III Márton csodával határos módon került ki erre a konferenciára. Áttörésnek számított, hogy keletiek is megjelentek egy ilyen műholdmegfigyelő nemzetközi tanácskozáson, az Interobs szervezésében. A konferencia első napján találkozott Izsák Imrével, átadta a Detre László által küldött anyagokat, s estére meghívta egy kis hazaira és beszélgetésre. Beszélgetésük hosszúra nyúlt, éjfél körül váltak el. Másnap késett, s a szervezők aggódtak, mivel neki is előadást kellett volna tartania. Végül III Márton vállalkozott arra, hogy elmegy érte a szállodájába, ahol azonban holtan találták. Ő sem gyanakodott „idegenkezűségre”. Végül a zalaegerszegi féltestvére, Izsák János újabb személyes adalé-

kokkal egészíti ki a családi kapcsolatok – apjához és édesanyjához, testvéreihez való viszony – bonyolult kérdéskörét. Azt is megemlíti, hogy szenvedélyes fotós volt, sok képet küldött haza, és gyakran írt levelet. (Talán egyszer ezekből is közölni lehetne egy válogatást.) Érdi Bálint – mint fiatal csillagászmatematikos – mai szemmel próbálja megfogalmazni Izsák Imre tudományos eredményeit. Véleménye szerint „igen nagy szerepe van az amerikai űrkutatás sikereiben.”. Pályaszámításai döntően hozzájárultak a műholdak sikeres felhasználásához. Életrajzukban is akad néhány érintkezési pont. Az ELTE csillagászati tanszékén ugyanabban az előadásban hallgatták Földes István előadásait. Izsák Imre hadapród iskolájának esztergomi évei is összekötik őket: Érdi Bálint másfél évtizeddel később ugyanazonokon a helyszíneken járt iskolába. Ő mondja ki a végső konklúziót: „Izsák Imrét a magyar csillagászok nem felejtették el.”. Ne feledjük: 36 éves volt, amikor meghalt.

A kötet alapvetően teljesíti feladatát: hazai és nemzetközi forrásokra, visszaemlékezésekre támaszkodva megalkotni egy minél teljesebb Izsák Imre pályaképet. Talán jobb szerkesztéssel elkerülhetők lettek volna az ismétlések, s néhány erőszakolt kérdés. (Amire a válasz rendszerint ugyanaz.) S az olyan általános problémák, mint a tudományos teljesítmények elismerése, az elvándorlás, a magyar matematikai tehetségek sorsa – csak áttételesen tartoznak a témához. Ezek kitérgetéséhez nem okvetlenül Izsák Imre rendhagyó szakmai karrierje a legalkalmasabb. Mindettől függetlenül: az interjú-sorozat feltárja a magyar tudománytörténet egyik fehér foltját, és jelentősen hozzájárul a fiatalon elhunyt csillagász helyi és országos kultuszához.

(A könyvet szerkesztette Bényi Zoltán és Jelenczki István, Kairosz Kiadó, 2004)

